

В. А. Тищенко

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ РАННЬОЇ БІОГРАФІЇ І. О. ГУРЖІЯ

Цього року, з нагоди 40-річчя з дня смерті, відбувається вшанування пам'яті славетного сина Черкащини, видатної постаті в українській історичній науці – Івана Олександровича Гуржії. Він пройшов шлях від вчителя історії – до члена-кореспондента Академії наук УРСР. Коло його наукових інтересів досить широке. Він є автором близько 300 праць із соціально-економічної історії, історіографії та джерелознавства України другої половини XVIII – XIX ст. У них зокрема містяться загальновідомі біографічні дані про академіка та його науковий доробок. У той же час залишаються малодослідженими питання ранніх років життя та юності Івана Олександровича.

Відомості про Івана Олександровича Гуржія почали складатися ще за його життя. Цей процес організував син ученого, теж історик – Олександр Іванович Гуржій. Важливе місце у дослідженні фактів про життя та діяльність І. Гуржії, його наукову спадщину та інші проблеми посідає Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького – осередок, який вважає за потрібне вшанувати пам'ять про земляка.

Іван Олександрович Гуржій народився 15 (28) вересня 1915 р. у с. Худяки на Черкащині, в бідній селянській родині. Запис про це є у метричній книзі. У Михайлівській церкві с. Худяки 16 вересня цього ж року відбувся обряд хрещення Івана. Батьки – Олександр Васильович Гуржій та Агрипина Хадорівна – православні селяни. Хрещеними батьками стали – Яків Заболотний і молода дівчина Параскева Максимівна Харенкова – теж православні селяни. Обряд хрещення проводив священник Василь Гашковський і диякон Іоанн Качалай [1, 74].

Село Худяки розташоване на правому березі Дніпра, за 25 км від районного і обласного центру – м. Черкаси. Неподальк села проходить автодорога Черкаси – Чигирин. В „Історії міст і сіл Української РСР. Черкаська область” зазначено, що перша згадка про старе село зустрічається в документах XVIII ст. Однак місцеві краєзнавці доводять, що Худяки засновані десь у середині XVII ст., доказом чого є археологічні знахідки на його території того періоду. Ці матеріали знаходяться тепер у Худяківському народному музеї історії [2, 12].

У селі не зовсім звично розташовано вулиці. До того ж ґрунт тут пісковий, а тому побутує вислів „жити на пісках”. Хати будувалися без особливого порядку, тому і вулиці формувалися стихійно – „хутірцями”. Наприклад, 8 хат розподіляли по 4 з кожного боку, а між ними ставили тин. Коли з'являвся ще один, між ними проходила нова вулиця. Одні з вулиць тривалий час ніяк не називали, інші – зберігали назви, які мали давнє походження. Мешкали Гуржії „запіском” – в місцині, що була розташована понад берегом, а від центру села відділялася кучугурами піску. Хата батька Івана Олександровича стояла на вулиці „Пристань”. У зв'язку з цим, старожили запевняли, що багато років тому до цього місця, через Дніпро, потім його затоку – Йовтух, з різних країв прибували кораблі. Звідси і назва. Оселя, в якій проживав І. Гуржій, не збереглась до наших днів, тому що під час війни у неї влучив снаряд і розтрощив її. Коли Іван повернувся з фронту, побудували нову хату, але і вона не збереглась, оскільки старе село, в зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС, було перенесене з „Низу”, як казали його жителі, на нове місце – „Степ”

наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XX ст. Місцеві жителі розповідали, що нове село своїми силами поставили всього за три роки. Державної допомоги було мало, тому в основному розбирали старі хати і переносили їх на нове місце.

Раннє дитинство Івана пройшло у тяжких умовах Першої світової війни та революційних подій 1917 – 1920 рр. Воєнні дії, що безперервно відбувалися на території України, негативно вплинули на всі сфери життя українського народу. Особливо це стосувалося сфери сільського господарства. У роки війни фактично припинилося постачання сільського господарства технікою і добривами. Внаслідок цього в Україні скоротилися посівні площі і знизилася врожайність. Відчувалася серйозна продовольча криза. З кожним роком зростали податки, ціни на продукти, вводилася карткова система. Все це тягарем лягло на плечі простого населення. Не покращилося становище і в роки громадянської війни. Влада переходила з рук в руки, а в кінці 1919 р. на Черкащині була встановлена радянська влада.

У 1921 р. сім'я Гуржіїв зазнала великого горя: помер батько. Родина втратила годувальника. Малий Іван залишився з матір'ю, двома братами та двома сестрами. Тож, всім членам родини довелося працювати, йти у найми до сільських глитаїв. Дівчата з матір'ю нерідко заробляли на життя пряжею. Іван також не залишався без діла: пас громадську отару села. Як згадувала Ярина Олександрівна, сестра Івана Олександровича, він рано почав писати вірші, головним чином про кохання. Любив читати. Треба, наприклад, вівці пасти чи щось по дому робити, а він сховається у бур'яни і читає [3, 47].

Після смерті батька, у 1921 р. восьмирічним він розпочав навчання у сільській школі, закінчивши яку, 1932 р. вступив на короткотермінові педагогічні курси в Черкасах [4, 214]. Юнаком Іван Олександрович взимку випилював проруб у затоці, ставив ятері, ловив рибу. Потім обмінював її на коноплі, з яких його сестри виготовляли сорочки [2, 17].

У 1930 р., на початку суцільної колективізації сільського господарства, бідняки Гуржії вступили до артілі „Сім'я червоних партизанів”, сумлінно працювали на колгоспних ланах. Працелюбність стала невід'ємною рисою Івана Олександровича. Саме вона допомогла здійснити його мрію – стати істориком, займатися своєю улюбленою справою. З вересня 1932 – до червня 1934 рр. І. Гуржій працював учителем у Леськівській неповній середній школі (Черкаський район), одночасно навчаючись заочно в Золотоніському педагогічному технікумі [5, 216].

Здібний, наполегливий юнак бачив своє покликання у тому, щоб нести знання, освіту, культуру дітям і трудівникам села. Перший ідейний гарт він дістав у лавах Ленінського комсомолу, до якого вступив 1933 р. і в якому перебував до 1940 р. У той період в Радянському Союзі розгорталася грандіозна культурне будівництво. Влада була зацікавлена в тому, щоб народ здобував освіту. Втілювалася програма з ліквідації неписьменності. Трудящі, не маючи змоги отримати освіту раніше, з великим ентузіазмом працювали і вчилися. Ця цілюща атмосфера навчання і творення захопила також і Івана, а тому він не припиняв своєї навчально-трудової діяльності.

Восени 1934 р., після закінчення підготовчих курсів, І. Гуржій вступив на мовно-літературний факультет Черкаського педагогічного інституту, де навчався до січня 1935 р. Філологічні знання стали в пригоді майбутньому історикові. Любов до художньої літератури, народної творчості залишилася в Івана Олександровича на все життя. В його творах з історії

досить часто трапляються вдало підібрані уривки з народних дум, пісень, віршів уславлених поетів. У колі друзів він залюбки декламував вірші Т. Шевченка, О. Пушкіна, С. Єсеніна, В. Сосюри, О. Блока, П. Тичини та інших поетів.

1935 р. він навчався вже на педагогічних курсах у Полтавському педагогічному інституті. Оскільки в цей час сім'я переживала скрутні часи, Івану Олександровичу довелося покинути навчання у вузі. Він змушений був іти працювати. Робота знайшлася у Врадівській зразковій середній школі на Одещині (нині смт. Врадівка Миколаївської області) [6, 256]. Так, у 1936 р. протягом кількох місяців Іван Олександрович працював учителем історії 6 – 9 класів. Однак і там він не залишився непоміченим – 30 березня 1936 р. обласна газета „Молода гвардія” (Одеса) зазначала, що комсомолец-педагог І. Гуржій показує приклад у праці та підвищенні свого ідейного та культурного рівня.

Восени 1936 р. він вступив на історичний факультет Одеського університету. З великою наполегливістю оволодівав знаннями, вже маючи попередню серйозну підготовку. Він очолював „Єдине наукове студентське товариство” Одеського університету, брав участь у диспутах, конференціях, співробітничав в університетській багатотиражці. Протягом 1938 – 1941 рр. І. Гуржій опублікував у ній кілька матеріалів, зокрема про визволення Західної України і Західної Білорусії [2, 83].

Його перша велика стаття „Повстання турбаївців”, опублікована в газеті „Чорноморська комуна” 6 червня 1939 р., висвітлювала виступ селян-кріпаків проти поміщицької сваволі 1789 – 1793 рр. Пізніше ця видатна історична подія стала темою його кандидатської дисертації. У цьому, начебто незначному, епізоді яскраво виявилась цілеспрямованість, наполегливість у досягненні мети майбутнього науковця.

27 червня 1941 р. І. Гуржій одержав диплом з відзнакою про закінчення історичного факультету Одеського університету і незабаром вирушив рядовим на фронт [2, 86]. З такими ж наполегливістю та сумлінністю, як і під час праці та навчання, він виконував

свій священний обов'язок захисника Вітчизни на Південно-Західному та 1-му Білоруському фронтах. Від початку війни прослужив у діючій армії півроку, а потім зазнав тяжкої контузії, тривалий час хворів і лікувався. Навіть частково відмовлялася „слухатися” права сторона тіла, німіла рука. Тому він був змушений „перевчатися” писати лівою рукою. А війну завершував вже писарем при штабі. Після лікування, у квітні 1945 р. був демобілізований з армії і направлений у розпорядження Народного комісаріату освіти УРСР. Кілька місяців працював старшим викладачем Чернігівського учительського інституту. Читав курс нової історії. Таким чином, Іван Олександрович у важкі воєнні часи не припиняв своєї діяльності, навіть коли хворів, він займався викладацькою діяльністю. Вже після війни Іван Олександрович вирішив не зупинятися на досягнутому і у листопаді 1945 р. вступив до аспірантури Інституту історії України АН УРСР.

Отже, Іван Олександрович Гуржій – вихідець із звичайної бідної селянської родини, завдяки таким якостям, як працелюбність, допитливість, непосидючість, бажання розвиватися, успішно здобував освіту, займався улюбленою справою. За роки студентського життя він виявив свій талант в області історичної науки, що сприяло подальшому становленню його як українського вченого та дослідника історичного минулого.

1. Панченко Л.Л., Волошин І.В. Біографічні дані та родовід І.О.Гуржія за матеріалами Державного архіву Черкаської області // *Гуржійські історичні читання: Зб. наук. пр. – Черкаси; К., 2006.*

2. Гуржій О.І. Порини. – Черкаси, 2008.

3. Гуржій О.І. Зі спогадів Ярини Олександрівни, записаних мною в середині 70-х років і децю літературно опрацьованих // *Гуржійські історичні читання. – Черкаси; К., 2006.*

4. Свідчення про закінчення семирічної школи у 1932 р. // *Гуржійські історичні читання. – Черкаси; К., 2006.*

5. Студентський квиток І.О.Гуржія. 1933 р. // *Гуржійські історичні читання. – Черкаси; К., 2006.*

6. Гуржій Іван Олександрович // *Енциклопедія історії України: в 5 т. / Під ред. В.А. Смоля. – Т. 2. – К., 2004.*

